

- Jastrzębski W., Sziling J., *Okupacja hitlerowska na Pomorzu Gdańskim w latach 1939–1945*, Gdańsk 1979.
- Kisielewski J., *Ziemia gromadzi prochy*, wydanie drugie, Warszawa 1990.
- Kossak Z., Szatkowski Z., *Troja Północy*, Warszawa 1960.
- Wańkowicz M., *Na tropach Smętka*, wydanie piąte, Kraków 1988.
- Zbierski A., Cieślak M., Trawicki L., *Udział Polaków w wojnie rosyjsko-japońskiej na morzu w latach 1904–1905*, Gdańsk 2000.
- Zwarra B., *Gdańszczanie*, vol. I i II, wydanie trzecie, Gdańsk 2021.

Streszczenie

Nawiązując do dyskusji przeprowadzonej w Gdańskim Towarzystwie Naukowym w 2021 r. nt. pewnych pomorskich widm funkcjonujących po II wojnie światowej w Polsce, autor przedstawia swoją opinię.

Słowa kluczowe: dyskusja, pomorskie widma, pogląd autora

Summary

On the Pomeranian phantoms. Additional voice within the discussion of 2021

Referring to the discussion performed at the Gdansk Society of Science in 2021 on certain Pomeranian phantoms functioning after W.W. II in Poland, author presents his opinion.

Keywords: discussion, Pomeranian phantoms, author's opinion

ZBIGNIEW CYWIŃSKI

Honorowy Profesor Emeritus Politechniki Gdańskiej

<https://doi.org/10.26881/rgtn.2023.19>

Sprawozdanie z konferencji „Przybyszewski i inni. Początki ruchu naukowego humanistów w Gdańsku”, Gdańsk, 4–5 czerwca 2023 r.

Sto lat temu w działającym w Gdańsku Towarzystwie Przyjaciół Nauki i Sztuki (dalej: TPNiS) powołano trzy wydziały – Prawniczo-Handlowy, Artystyczny i Historyczno-Literacki. To właśnie z okazji jubileuszu TPNiS humaniści, historycy literatury i artyści spotkali się 4 i 5 czerwca 2023 r. na Uniwersytecie Gdańskim (dalej: UG) podczas

konferencji „Przybyszewski i inni. Początki społecznego ruchu naukowego humanistów w Gdańsku”, aby podsumować, co zawdzięczamy temu ruchowi oraz jakie postaci wchodziły w jego skład.

Il. 1. Rozmowa z prof. dr hab. Gabrielą Matuszek-Stec, fot. Marcel Jakubowski

Jak wskazuje tytuł konferencji, wydarzenie w dużej części poświęcono Stanisławowi Przybyszewskiemu, który zainicjował powstanie wydziału Historyczno-Literackiego TPNiS. Jednym z pierwszych punktów programu była rozmowa z prof. dr hab. Gabrielą Matuszek-Stec, redaktorką naukową 11-tomowej krytycznej edycji dzieł literackich Przybyszewskiego:

Przybyszewski jest ważną postacią w kilku przestrzeniach. Po pierwsze za to, co zrobił dla literatury polskiej. Ogłosił najważniejszy manifest pokoleniowy „Confiteor”, w którym pokazał, co dla niego i jego rówieśników znaczy sztuka. W literaturze niemieckiej podkreśla się jego zasługi inspiratorskie, podobno rzucał pomysły istotne, przewidując kierunki rozwoju sztuki i literatury – opowiadała historyczka literatury z Uniwersytetu Jagiellońskiego. – Uważa się go także za prekursora strumienia świadomości, choć byłabym ostrożna z tym stwierdzeniem, ponieważ monolog jego bohaterów to jeszcze nie jest czysta wersja tego zabiegu artystycznego.

Po rozmowie, którą prowadziła dyrektorka Biura Polonii w Berlinie dr hab. Brygida Helbig, prof. UAM, padło wiele pytań ze strony publiczności. Słuchacze poruszali kwestie adaptacji filmowych życia pisarza i jego poglądów politycznych. Profesor dr hab. Stefan Chwin zapytał, czy obraz człowieka w książkach Przybyszewskiego jest prawdziwy:

Il. 2. Profesor dr hab. Gabriela Matuszek-Stec,
fot. Marcel Jakubowski

Główne zarzuty wobec Przybyszewskiego za jego czasów dotyczyły właśnie jego obrazu człowieka, jednak to bardzo ważne, że powstała tego typu literatura. Taka jednostka chora, jak to mówią psychiatrzy, mówi bardzo wiele o naszym świecie – odpowiedziała prof. Gabriela Matuszek-Stec. – Ona oswaja lęki i fobie epoki. Czy to jest prawdziwe? Przecież takich ludzi, jak jego bohaterowie, nie ma, ale to ma swój sens, ponieważ to jest u dna naszego przerażenia.

Il. 3. Studio Wokalne Uniwersytetu Gdańskiego,
fot. Marcel Jakubowski

Pierwszy dzień obrad zwieńczyło wystąpienie Gdańskiego Klubu Poetów (dalej: GKP) oraz Studia Wokalnego UG. Artyści na przemian prezentowali poezję i śpiew. W repertuarze młodych wokalistek z UG znalazły się takie utwory jak *Nim wstanie dzień* czy *Jeszcze w zielone gramy*. Do poetów z GKP dołączyli dr Tomasz Snarski z Wydziału Prawa i Administracji UG oraz malarz Grzegorz Stec.

Kolejny dzień konferencji rozpoczęła sesja plenarna, podczas której czworo prelegentów przedstawiło różne aspekty życia i działalności Stanisława Przybyszewskiego. Profesor Gabriela Matuszek-Stec opowiedziała o twórczości patriotycznej i prekursorskiej pisarza. Redaktor Adam Grzybowski pokazał związane z Przybyszewskim trójmiejskie budynki, m.in. dawne miejsca jego zamieszkania i pracy (prezentacja nosiła tytuł „Szlakami (nie)pamięci”), oraz wygłosił referat „Przeminęło z «Wiatrem»”, który dotyczył m.in. patriotycznej działalności Przybyszewskiego i Stefana Żeromskiego na rzecz Polaków na Pomorzu i w Wolnym Mieście Gdańsku.

Il. 4. Profesor Tadeusz Linkner, fot. Marcel Jakubowski

Związki pisarza z Gdańskiem zaprezentował prof. dr hab. Tadeusz Linkner. Historik literatury z UG opowiedział m.in. o wdzięczności mieszkańców Wolnego Miasta Gdańska wobec Przybyszewskiego, która znalazła szczególny wyraz podczas uroczystego otwarcia Gimnazjum Polskiego w Gdańsku. „Nie można mówić o literackim Gdańsku bez Przybyszewskiego” – podsumował udział pisarza prof. Linkner.

Ostatnia głos zabrała dr hab. Miłoslawa Borzyszkowska-Szewczyk, prof. UG, która opowiedziała o sytuacji w Wolnym Mieście Gdańsku oraz o poglądzie Przybyszewskiego na sytuację w mieście. „Według Przybyszewskiego Gdańsk w 1920 r. to miasto wymagające kategorycznej, edukacyjnej interwencji. Według jego słów, gdy przybył do Gdańska, było tu paru inteligentów” – opowiadała prelegentka.

Perspektywę młodych zaprezentowali uczniowie Uniwersyteckiego Liceum Ogólnokształcącego im. Pawła Adamowicza w Gdańsku. Licealiści dyskutowali na temat życia i twórczości kontrowersyjnego artysty.

Il. 5. Uczennica Uniwersyteckiego Liceum Ogólnokształcącego im. Pawła Adamowicza w Gdańsku, fot. Łukasz Bień

W drugiej części obrad pierwsza głos zabrała dr Danuta Drywa z Muzeum Stutthof w Sztutowie. Opowiedziała o nieszczęśliwym losie innych gdańskich intelektualistów z czasów Młodej Polski: dr. Władysława Pniewskiego, dr. Franciszka Kręckiego i dr. Bernarda Filarskiego. Wszyscy zostali rozstrzelani przez nazistów na początku 1940 r.

Profesor dr hab. Ewa Graczyk wróciła do tematu Przybyszewskiego i roli outsidera w społeczeństwie, a Prorektor ds. Studenckich i Kształcenia UG dr hab. Arnold Kłoniczyński, prof. UG, opowiedział o synu pisarza, Zenonie, i jego związkach z Gdańskiem.

Il. 6. Książki z 11-tomowej edycji „Dzieł literackich” Stanisława Przybyszewskiego, fot. Marcel Jakubowski

W kościele św. Katarzyny, gdzie odbyły się obrady drugiego dnia, specjalnie z okazji konferencji wystawiono kolekcję gdańskich obrazów Herberta Waltmanna. W przerwach między prelekcjami goście konferencji mogli oglądać stolicę Pomorza oczami malarza.

Drugi dzień obrad zakończyło kolejne wystąpienie artystów z Pomorza oraz wernisaż wystawy Grzegorza Steca pt. „Rentgenogramy duszy – List do Stanisława Przybyszewskiego”.

Aneks

Program konferencji i wydarzeń towarzyszących: „Przybyszewski i inni. Początki ruchu naukowego humanistów w Gdańsku”, Gdańsk, 4–5 czerwca 2023 r.
Stanisław Przybyszewski (1868–1927)

O konferencji

Konferencja organizowana jest w związku z jubileuszem 100-lecia społecznej samoorganizacji gdańskich humanistów, znajdującej wyraz w powołaniu trzech wydziałów humanistyczno-społecznych (Prawniczo-Handlowego, Artystycznego i Historyczno-Literackiego – ten ostatni na wniosek Stanisława Przybyszewskiego) w Towarzystwie Przyjaciół Nauki i Sztuki w Gdańsku, którego kontynuatorem jest Gdańskie Towarzystwo Naukowe z Wydziałem I Nauk Społecznych i Humanistycznych.

W tym dokonaniu z 1923 roku Wydział I GTN oraz wydziały społeczno-humanistyczne Uniwersytetu Gdańskiego widzą swoje korzenie. Intencją organizatorów jest jednak nie tyle zwrócenie uwagi na sam jubileusz, co wykorzystanie pojawiającej się wraz z nim szansy na upamiętnienie i aktywowanie we współczesnych kontekstach fenomenu społecznego ruchu naukowego humanistów w Gdańsku lat dwudziestych XX wieku. Z jednej strony zaowocował on instytucjonalnymi rozwiązaniami, jak powołanie do życia wspomnianego Wydziału oraz wielu innych jednostek nauki, kultury i edukacji w Wolnym Mieście Gdańsku. Z drugiej, ruch ten stworzył grunt dla klimatu intelektualno-artystycznego, od tamtego czasu charakterystycznie w Gdańsku wiążanego ze sprawą społeczną – troską o wspólne dobro w warunkach różnorodności kulturowej, stanowiącej atutową normę jakości życia w mieście. Upamiętniając ruch, pragniemy przywrócić pamięć o dokonaniach konkretnych ludzi.

W każdym z obszarów działalności, o której mowa, wyróżnia się Stanisław Przybyszewski, jeden z najbardziej wyrazistych twórców okresu Młodej Polski. Jednym z celów konferencji jest ożywienie pamięci o nim w Gdańsku, ponieważ mało kto dzisiaj wie, że tu właśnie w latach 1920-1924 z „dekadenta przekształcił się w urzędnika patriotę” (jak głosi tytuł jednego z tekstów wybitnej znacznym jego dzieła, prof. Gabrieli Matuszek-Stec). Pracując w biurze Dyrekcji Polskich Kolei Państwowych, był jednocześnie współtwórcą gdańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauki i Sztuki oraz ogromnie produktywnym ordonikiem idei tworzenia instytucji, łączących funkcje naukowe i edukacyjne z artystyczno-kulturalnymi. Był czołową postacią i jednym z pierwszych działaczy ruchu, na którym chcemy skupić uwagę uczestników konferencji.

Przybyszewski stoi w centrum zainteresowania, co nie umniejsza znaczenia innych humanistów, którzy – w trudnych realiach życia w Wolnym Mieście Gdańsku przeważnie powodowanych pruskim nacjonalizmem – z przekonaniem formowali front myśli i artystycznego, społeczno-edukacyjnego działania na rzecz społeczeństwa jako wspólnoty różnych i równych, lepszej od dominacji niesprawiedliwie uprzywilejowanych. Wśród owych „innych” znajdują się humaniści-społecznicy, ofiary bestialskiej postaci takiej dominacji. Nauczyciele, finansiersi, prawnicy, publicyści i wybitni działacze kulturalno-oświatowi, jak dr Władysław Pniewski, dr Franciszek Leon Kręcki i dr Bernard Filarski, zostali rozstrzelani przez nazistów w początkach 1940 roku.

Konferencji towarzyszą wydarzenia dostępne w otwartej przestrzeni publicznej, jak rozmowa z prof. Gabrieli Matuszek-Stec, redaktorką 11-tomowej, krytycznej edycji *Dzieli Literackich Stanisława Przybyszewskiego* (Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego 2022-2024); wernisaż wystawy malarstwa Grzegorza Steca, którego obrazy znajdują się na okładkach tej edycji; pokaz gdańskich obrazów Herberta Waltmanna (1919-1999) udostępnionych dzięki uprzejmości właściciela, prof. Michała Harciarka z UG; koncert Studia Wokalnego UG oraz sesja poetycka Gdańskiego Klubu Poetów w „Gdańscy artyści Przybyszewskiemu”.

Program

Dzień 1. Niedziela, 4 czerwca

KONFERENCJA I WYDARZENIA TOWARZYSZĄCE

Salą Mieszczarską Ratusza Staromiejskiego w Gdańsku, ul. Korzenna 33-35

- 15.00 – 15.45 – Powitanie i wprowadzenie do konferencji: „Sybille” - Iwona Berent, Kierowniczka Działu Opieki nad Zabytkami (Nadbałtyckie Centrum Kultury), krótka prelekcja na temat cyklu obrazów zdobiących Salę Mieszczarską Ratusza Staromiejskiego.
- 15.45 – 17.00 – Rozmowa z prof. Gabrieli Matuszek-Stec¹, redaktorką naukową 11-tomowej, krytycznej edycji *Dzieli literackich Stanisława Przybyszewskiego* (Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego 2022–2024)². Rozmowę poprowadzi prof. Brygida Helbig, dyrektorka Biura Polonii w Berlinie.
- 17.00 – 18.00 – „Gdańscy artyści Przybyszewskiemu” – część pierwszej sesji poetyckiej Gdańskiego Klubu Poetów wraz z koncertem muzycznym Studia Wokalnego UG.
- 18.00 – 20.00 – Poczęstunek

¹ Rozmowa z prof. Gabrieli Matuszek-Stec, znaną badaczką literatury przełomu XIX/XX wieku, literatury najnowszej, założycielką pierwszej w Polsce Szkoły Pisarzy UJ, poświęcona będzie twórczości Przybyszewskiego oraz promocji jego dzieł, które będzie można zakupić.

² Edycja ta obejmuje wszystkie utwory literackie Przybyszewskiego powstałe w języku polskim: poematy prozą, powieści, opowiadania, dramaty oraz towarzyszące tym utworom autorskie wstępy, a także inedita i drobne przekłady. Do chwili obecnej ukazało się 5 tomów.

Dzień 2. Poniedziałek, 5 czerwca

(dzień jubileuszu - 5-06-1923: uchwała Walnego Zebrania TPNiS powołująca Wydział: Historyczno-Literacki, Prawniczo-Handlowy i Artystyczny)

KONFERENCJA I WYDARZENIA TOWARZYSZĄCE

Część I i II: Muzeum Nauki Gdańskiej, ul. Wielkie Młyny 10

[konferencji towarzyszyć tu będzie pokaz pejzaży Gdańska - malarstwo Herberta Waltmanna (1919-1999)]

Część I: Przywracanie Przybyszewskiego

- 10.00-12.15 – sesja plenarna
Prof. dr hab. Gabriela Matuszek-Stec, Uniwersytet Jagielloński: *O Stanisławie Przybyszewskim europejskim, patriotycznym i prekursorskim.*
Prof. dr hab. Tadeusz Linkner, Uniwersytet Gdański: *Dokonania Stanisława Przybyszewskiego w Wolnym Mieście Gdańsku [wystąpieniu towarzyszyć będzie prezentacja Przybyszewski w Gdańsku autorstwa redaktora Adama Grzybowskiego]*
Prof. UG, dr hab. Miłoslawa Borzyszkowska-Szewczyk, Uniwersytet Gdański: *Stanisław Przybyszewski i Gimnazjum Polskie w Wolnym Mieście Gdańsku wobec wielokulturowości pogranicza*
Red. Adam Grzybowski: *Przemięto z 'Wiatrem...' o mało znanych relacjach Przybyszewski – Żeromski.*
- 12.15 – 12.45 – Recepcja dzieł Przybyszewskiego oczami licealisty – polemika na temat życia i twórczości artysty (Uniwersyteckie Liceum Ogólnokształcące im. Pawła Adamowicza w Gdańsku).
- 12.45 – 13.15 – Przerwa kawowa

Część II: „Inni” społecznego ruchu naukowego humanistów w Wolnym Mieście Gdańsku

- 13.15-14.45 – sesja plenarna
Dr Danuta Drywa, Muzeum Stutthof w Sztutowie: *W służbie społecznej. Losy Polaków z Wolnego Miasta Gdańska na przykładzie dr. Władysława Pniewskiego, dr. Franciszka Kręckiego i dr. Bernarda Filarskiego*
Prof. dr hab. Ewa Graczyk, Uniwersytet Gdański: *Co zrobić z niewygodną outsiderką? Stanisława Przybyszewskiego w Gdańsku*
Prof. UG, dr hab. Arnold Klonczyński, Uniwersytet Gdański: *Związki Zenona Przybyszewskiego z Gdańskiem*
- 14.45-15.30 – dyskusja i podsumowanie, zamknięcie konferencji.

SPACER – ok. 5 minut – do Muzeum Bursztynu, ul. Wielkie Młyny 16 (naprzeciw Muzeum Nauki Gdańskiej)

- 15.35 – 16.40 – Obiad w Muzeum Bursztynu

SPACER – ok. 20 minut – do siedziby Gdańskiego Towarzystwa Przyjaciół Sztuki, ul. Chlebnicka 2 (na tyłach Dworu Artusa), gdzie będą miały miejsce

WYDARZENIA TOWARZYSZĄCE

Galeria Punkt w siedzibie Gdańskiego Towarzystwa Przyjaciół Sztuki, ul. Chlebnicka 2

- 17.00-18.00 – Powitanie w Gdańskim Towarzystwie Przyjaciół Sztuki;
- „Gdańscy artyści Przybyszewskiemu”, część druga sesji poetyckiej Gdańskiego Klubu Poetów wraz z koncertem muzycznym Studia Wokalnego UG.
- 18.00 – 18.40 – Wernisaż wystawy pt. *Retengenogramy duszy – List do Stanisława Przybyszewskiego* – malarstwo Grzegorza Steca, którego obrazy znajdują się na okładkach edycji *Dzieł literackich S. Przybyszewskiego* (Kraków, 2022-24). Wprowadzenie wygłosi prof. Piotr Józefowicz z Akademii Sztuk Pięknych w Gdańsku
- 18.40-20.30 – Poczestunek na tarasie Galerii Punkt

Organizatorzy:

Uniwersytet Gdański: Wydział Ekonomiczny, Wydział Filologiczny, Wydział Historyczny, Wydział Nauk Społecznych, Wydział Prawa i Administracji i Wydział Zarządzania oraz Muzeum UG, Wydawnictwo UG oraz Centrum Aktywności Studentów i Doktorantów UG, Akademickie Centrum Kultury „Alternator” ze Studiem Wokalnym UG.

Gdańskie Towarzystwo Naukowe

Gdańskie Towarzystwo Przyjaciół Sztuki

Muzeum Nauki Gdańskiej – Oddział Muzeum Gdańska

Muzeum Stutthof w Sztutowie. Niemiecki nazistowski obóz koncentracyjny i zagłady (1939-1945)

Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego

Uniwersyteckie Liceum Ogólnokształcące im. Pawła Adamowicza w Gdańsku

Nadbałtyckie Centrum Kultury

Gdański Klub Poetów

Patronaty:

Jego Magnificencja Rektor Uniwersytetu Gdańskiego, prof. dr hab. Piotr Stepnowski

oraz Państwo Dziekani:

Pani prof. dr hab. Monika Bąk (Wydział Ekonomiczny),

Pani prof. UG dr hab. Urszula Patocka-Sigłowy (Wydział Filologiczny),

Pan prof. UG dr hab. Arkadiusz Janicki (Wydział Historyczny),

Pan prof. dr hab. Michał Harciarek (Wydział Nauk Społecznych),

Pan prof. UG dr hab. Wojciech Zalewski (Wydział Prawa i Administracji)

Pan prof. dr hab. Mirosław Szreder (Wydział Zarządzania)

i Państwo Dyrektorzy:

Pani Marta Szaszkievicz (Muzeum Uniwersytetu Gdańskiego)

Pani Joanna Kamień (Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego)

Pan Łukasz Bień (Centrum Aktywności Studenckiej i Doktoranckiej)

Pan Michał Biełuszko (Akademickie Centrum Kultury UG „Alternator”)

Prezes Gdańskiego Towarzystwa Naukowego, Pan prof. dr hab. inż. Jerzy Błażejowski

Prezes Gdańskiego Towarzystwa Przyjaciół Sztuki, Pan Benjamin Koralewski

Prezes Fundacji „Pozytywne Inicjatywy”, organu prowadzącego Uniwersyteckie Liceum Ogólnokształcące

im. Pawła Adamowicza w Gdańsku, Pan Arkadiusz Gawrych

Prezes Gdańskiego Klubu Poetów, Pani Gabriela Szubstarska

Dyrektor Wydawnictwa Uniwersytetu Jagiellońskiego, Pani Dorota Heliasz

Dyrektor Muzeum Stutthof w Sztutowie. Niemiecki nazistowski obóz koncentracyjny i zagłady (1939-1945),

Pan Piotr Tarnowski

Dyrektor Muzeum Gdańska, Pan prof. UG dr hab. Waldemar Ossowski

Dyrektor Nadbałtyckiego Centrum Kultury, Pan Lawrence Ugwu

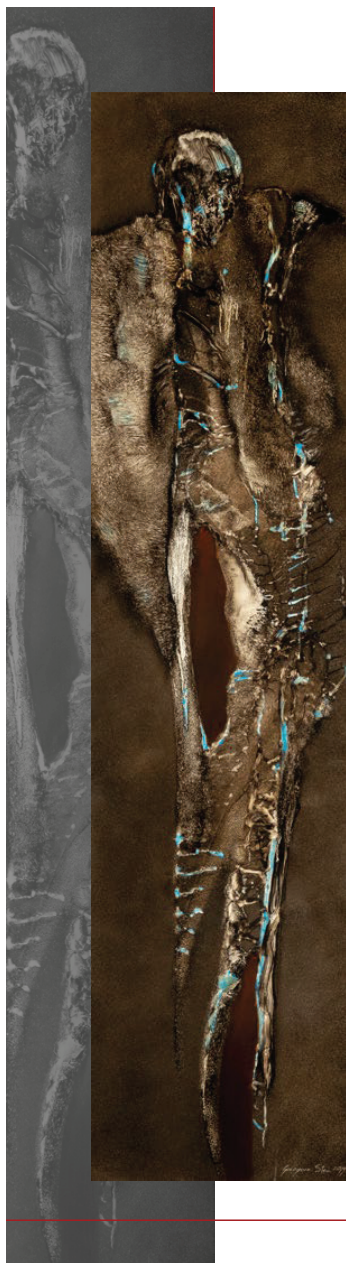
STANISŁAW PRZYBYSZEWSKI

[1868–1927]

„A może być, że jestem tylko meteorom [...].
Niech zgasnę, czym prędzej zgasnę,
bym mógł tylko we wzmożonej potędze powrócić...
A wrócę – wrócę!”

(S. Przybyszewski, *W zwierciadle*, 1917)

Meteor

Syn nauczyciela szkoły powszechnej z Łojewa na Kujawach, który tworzył swe pierwsze dzieła w multikulturowym Berlinie lat 90. tych XIX wieku i w Kongsvinger w Norwegii, był prawdziwym Europejczykiem i równie prawdziwym patriotą. Był jednym z niezliczonych polskich twórców, którzy wpisali się w przestrzeń literatury europejskiej.

Autor powieści, poematów prozą, dramatów, tekstów eseistycznych i publicystycznych, broszur patriotycznych i wojennych, manifestów literackich (najważniejszy: *Confiteor*), redaktor kilku czasopism, pomysłodawca i realizator wielu kulturalnych przedsięwzięć.

Przyjaciel Edvarda Muncha (któremu poświęcił esej *Psychischer Naturalismus*, 1894; jeden z najważniejszych tekstów, jakie powstały o nieznanym jeszcze malarzu) i Augusta Strindberga (który nazwał go „der geniale Pole”).

W środowisku berlińskim określany różnymi parafrazami: „genialny Polak”, „król bohemy”, „wzorzec modnego pisarza”, „nowy Mesjasz literatury”, „mystyczno-ekstazyjny Słowianin”, „słowiański Strindberg”, „geniusz słowiańskiej rasy”.

W sposób najbardziej oryginalny zareagował na szok cywilizacyjny, jaki spowodowała wczesna nowoczesność, obnażył i opisał jej ukryte symptomy i zagrożenia. Jego utwory odsłaniają indywidualne i zbiorowe traumy, lęki i fobie, oddają rozpacz, przerażenie, cierpienie, alienację, szaleństwo, chorobę, ale także pragnienie miłości, tęsknotę za źródłem i harmonią. Stworzył koncepcję sztuki wykrzyku (nagiej) duszy, opartej na ekspresji nieświadomego. Był prekursorem kilku koncepcji Z. Freuda i C. G. Junga, sztuki ekspresjonistycznej, strumienia świadomości, nowoczesnej zdekonstruowanej formy powieści.

Dla badaczy literatury niemieckiej jest „najbardziej fascynującą postacią fin de siècle'u” (Jens-Malte Fischer). Wysoko ceniony przez polskich pisarzy, krytyków i artystów: S. Brzozowskiego, K. Irzykowskiego, X. Dunikowskiego, W. Weissa, M. Dąbrowską, Z. Nałkowską, W. Gombrowicza, M. Kuncewiczową, czy J. Kadena Bandrowskiego, który trafnie ujął relacje między pisarzem a polską kulturą:

„że nie rozumieliśmy nigdy Przybyszewskiego. I, że on siebie nie rozumiał. Że nie wiedzieliśmy, czego od Niego chcemy, I, że on sam nie wiedział, czego ma żądać od siebie. Że wszystko pomiędzy Nim a nami, a nawet między kulturą polską i Nim, stało się samo przez się... Bez niczyjej woli, jak się przydarzyć może tylko pomiędzy wielkim bardzo pisarzem a Narodem” (*Prorok wolności literatury polskiej*, 1927).

Za zasługi na rzecz kultury polskiej Przybyszewski został odznaczony w 1924 r. Krzyżem Oficerskim orderu „Polonia Restituta”, dwa lata później otrzymał Krzyż Komandorski.

Niemieckie utwory Przybyszewskiego (ośmiotomowa edycja *Werke*) zostały wydane w latach 90. tych XX w. Od roku 2022 ukazuje się w Wydawnictwie Uniwersytetu Jagiellońskiego 11-tomowa krytyczna edycja *Dzieł literackich* pod naukową redakcją prof. dr hab. Gabrieli Matuszek-Stec.

Stacja: Wolne Miasto Gdańsk

Przybyszewski pracował w Gdańsku od 5 października 1920 r. do 31 października 1924 r. (mieszkał, wraz z żoną Jadwigą, w Sopocie) i była to pierwsza w jego życiu etatowa posada. Był urzędnikiem piątego szczebla w Biurze Centralnym Dyrekcji Kolei Państwowych, przy Olivaetor 2-4, pracował na pierwszym piętrze, w p. 251. Jego zajęcia polegały na „tworzeniu technicznego języka dla rzeczy, z którymi Polska nigdy nie miała nic do czynienia, na tłumaczeniu zawiłych administracyjno-techniczno-inżynierskich przepisów, protokołów itd.” (List do Aleksandra Guttrego, z 17 maja 1921 r.).

W okresie swego czteroletniego pobytu w Trójmieście aktywnie włączył się w działalność na rzecz Wolnego Miasta, biorąc w swoje ręce sprawy „ratowania Gdańska”:

„Warszawa ryczy i wyje o Gdańsku – o złotych wrotach Polski – a gdy przyjdzie coś zrobić, to Warszawy nie ma [...] Jest tu stowarzyszenie Sokół – głupią drobnostką byłoby podarować mu z dwie morgi ziemi na boisko – ale gdzież tam! Anglicy w Gdańsku mają swoje boisko – a „polski” Gdańsk musi u Niemców zebrać. Nie mają Polacy gdańscy ani sali zebrań – tłuką się po ohydnych norach i szopach – nie ma sali, gdzieby mógł się jakiś koncert albo przedstawienie teatralne odbyć – ale cóż to Warszawę obchodzi!

W Komisariacie Generalnym nie ma ani fenyga na propagandę kulturalną [...], a my staramy się zaimponować Niemcom biedniutkim amatorskim teatrykiem, jakiego najędźniejsza Pipedówka musiałaby się powstydzić.

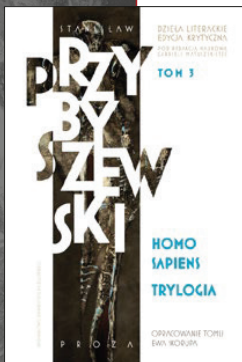
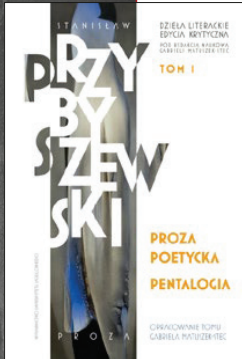
Kpiny śmieszne z tym matpim wyciem, że Gdańsk jakąś ważną placówką polską! A mógłby być, gdyby Warszawa pomogła [...]. He, he – my będziemy we dwójkę ratować polski Gdańsk (List do Adolfa Nowaczyńskiego z 12 IV 1922).

Zbierał fundusze na rzecz stworzenia polskiego gimnazjum, wykorzystując własny jubileusz 30-lecia twórczości literackiej. Propagował ideę polskiego gimnazjum na łamach gazet, przytaczał wymyślne argumentacje, zwracał się do polskich księgarzy, wydawców, pisarzy i uczonych prosząc o dary z książek. Kwestował podczas trasy odczytowej którą wiodła przez Lublin, Białystok, Grodno i Wilno, i łącznie zbierał na ten szczytny cel 500 tys. marek.

Akcja prowadzona przez sześć miesięcy z wielkim zaangażowaniem i ogromnym rozmachem przyniosła spodziewane rezultaty – uroczyste otwarcie gimnazjum nastąpiło 13 maja 1922 roku. Popiersie „dobroczyńcy” dłuta Alfonsa Karnego umieszczono później na honorowym miejscu; rzeźba została zniszczona przez hitlerowców w 1939 roku.

„Ja stworzyłem to gimnazjum, ale to drobnostka – pisał w liście do Tadeusza Boya-Zeleńskiego - teraz nie społeczne, póki nie stworzę Ons Huys – Nasz Dom w Gdańsku” (List z 25 kwietnia 1922).

Zawiązał Komitet Założycielski, którego zebranie konstytucyjne odbyło się 16 czerwca 1922 r., a 29 czerwca ogłosił artykuł-manifest *O nasz dom*, który zamieścił w pierwszym numerze „Pomorza”, literackiego dodatku do „Dziennika Gdańskiego” (nr 138). O pomoc w stworzeniu Polskiego Domu, w którym miały mieścić się sale konferencyjne, koncertowe, teatr, biblioteka, zwracał się do rozmaitych środowisk., m.in. do Juliana Tuwima, pragnąc zjednać dla tego przedsięwzięcia bogatych przedsiębiorców z Łodzi. List otwarty skierowany do autora semickiego pochodzenia wywołał oburzenie w kotach Narodowej Demokracji.

Autor *Confiteor* działał w Gdańsku w różnych przestrzeniach społecznych. Zabiegał o boisko dla Towarzystwa Sportowego „Sokół”, stworzenie Domu Akademickiego dla studentów Politechniki Gdańskiej (od dyrektora stoczni gdańskiej otrzymał przyrzeczenie dostarczenia kilkudziesięciu żelaznych łóżek), przyczynił się do powstania Wydziału Historyczno-Literackiego w ramach Towarzystwa Nauki i Sztuki (wniosek zgłosił 24 marca 1923 r., instytucja działa do chwili obecnej), w czerwcu tegoż roku współorganizował akcję „Bratniak” – pomoc pieniężną dla polskich studentów z Politechniki Gdańskiej, itp.

Najpiękniejsze marzenie Przybyszewskiego – otwarcie Domu Polskiego w Gdańsku – nastąpiło 14 grudnia 1924 r. (przy Wallgasse 16 A, obecnie ul. Wałowa), kiedy Przybyszewski mieszkał już na Zamku Królewskim w Warszawie. Na otwarcie placówki nie został zaproszony.

Sam nie zmienił swego stosunku do miasta. W zbiorowej księdze *Gdańsk. Przeszłość i teraźniejszość*, wydanej w 1928, już po śmierci pisarza, ukazał się jego artykuł *O polskości w Gdańsku. Garść wspomnień*, w którym znajdują się takie słowa: „Z serdeczną miłością patrzę na tę ofiarność polskiego Gdańska. (...) Jedźcie tam i na własne oczy zobaczcie, co polski Gdańsk w ciągu dziesięciu lat stworzył!”.

Po niemal stu latach Przybyszewski, nieobecny nawet w *Encyklopedii Gdańska* z 2012 r., zostaje po raz pierwszy zaproszony do Gdańska...

Gdańskie PKP nie jest zainteresowane pisarzem...

Przywróćmy Przybyszewskiego polskiej kulturze,
niech meteor PRZYBYSZEWSKI
wjedzie wreszcie na stację Wolna Polska, jak intercity
Gdańsk – Kraków...

Tekst: Gabriela Matuszek-Stec
Kraków-Gdańsk, kwiecień 2023

MARCEL JAKUBOWSKI
Uniwersytet Gdański, Zespół
Prasowy
marcel.jakubowski@ug.edu.pl